

Neformalna ekonomija in krizni časi: ekonomski izzivi in družbeni odzivi na prostitucijo

Nina Peršak¹

Gospodarskokrizni časi vplivajo na formalno in na neformalno ekonomijo. V obdobju, ko je težko zagotoviti redno zaposlovanje, iščejo ljudje alternativne finančne načine za preživetje. Prostitucija, ki je pogosto neformalna ali celo kriminalizirana dejavnost, predstavlja del neformalne ekonomije. V tem članku osvetljujemo učinke in družbene odgovore na krizo, še posebej v sektorju neformalne ekonomije. Prvi del članka namenjamo podrobnejši analizi neformalne ekonomije in njenih značilnosti, ki lahko pomenijo prednosti in slabosti. Prostitucija je obravnavana kot del neformalne ekonomije, zato omenjene značilnosti neformalne ekonomije veljajo tudi zanjo (z nekaterimi odstopanji glede na tip družbene obravnave prostitucije). Na podlagi dosegljivih podatkov obravnavamo, kako in koliko obstoječa globalna finančna kriza splošno učinkuje na neformalno ekonomijo in bolj konkretno na prostitucijo. V tretjem delu pojasnimo načine posameznikovega delovanja znotraj ekonomsko strukturnega okvira, strategije posameznikovega prilagajanja znotraj nereguliranega, pogosto nelegalnega in zagotovo ranljivega področja prostitucije, pri čemer opišemo nekaj različnih resničnih primerov delovanja (*human agency*) skupine oseb, ki jih javnost navadno dojema kot bolj ali manj pasivne žrtve. Nazadnje sledi pogled na makro raven družbenih odzivov na prostitucijo, ki sodoločajo družbeno strukturo, znotraj katere subjekt – prostitut deluje. Članek zaključimo z nekaj sklepnimi pogledi na prihodnje trende in njihove stranske učinke. Pri tem pozivamo na razumno in sočutno oblikovanje politik o prostituciji oziraje se na ugotovitve o prekomerni kriminalizaciji in škodi, ki jo ta povzroča.

Ključne besede: neformalna ekonomija, prostitucija, globalna finančna kriza, strukture, družbeno nadzorstvo, kriminalizacija, družbeni odziv

UDK: 343.9

1 Uvod

Gospodarska recesija vpliva na povečanje neformalne ekonomije. Kadar so tradicionalne službe težko dosegljive, ljudje iščejo alternativne načine pridobivanja prihodka. Eden izmed načinov je lahko tudi prostitucija, ki je redko legalizirana in del formalne ekonomije. Prav njena »neformalnost«² obljublja neobdavčene prihodke in je zato posebej vabljiva v času, ko je treba zategniti pasove. Gospodarska kriza ne deluje le kot vlečni dejavnik (*pull factor*), ki lahko² privablja ljudi v prostitucijo; morda še bolj kot to, vpliva na delovanje in preoblikovanje že obstoječe prostitucije. Namen tega članka je med drugim osve-

tliti prav ta vidik – kako, če sploh, gospodarsko težki časi (posebej še trenutni čas globalne finančne krize in njenih posledic) vplivajo na prostitucijo po svetu. Pri tem se ne bomo omejili na Slovenijo. O njej – njenih začetkih in razvoju, kriminoloških, socioloških in pravnih vprašanjih ter empiričnem pregledu tega področja – so med drugim pisali že Završček (1994), Volasko (1996), Kanduč (1998a, 1998b, 2000), Peršak (2003, 2010) in Pajnik (2008). Vrednostno-normativna vprašanja o kriminalizaciji strank smo prav tako podrobneje obravnavali že v enem od prejšnjih člankov (Peršak, 2012). Normativni del prispevka bo omejen le na ovrednotenje družbenih odzivov na prostitucijo, medtem ko bo pretežni (prvi) del članka obarvan bolj deskriptivno. V tem delu nas bo zanimalo, kako se prostovoljna prostitucija odziva na ekonomsko težke čase (zlasti po trenutni krizi, ki je nastopila leta 2008) po svetu. Pri tem se bomo oprli na obstoječe podatke in vire, ki pa jih o tej temi za zdaj ni veliko, zlasti pa manjkajo za območje Slovenije.³

¹ Nina Peršak, doktorica pravnih znanosti, magistra socialne in razvojne psihologije (M. Phil.), profesorica na področju kriminologije in sociologije prava, Pravna fakulteta, Univerza v Gentu, Gent, Belgija. E-pošta: N.Persak.99@cantab.net

² Poleg ekonomskih določilnic vplivajo na vstop v prostitucijo tudi drugi dejavniki. Omenjena obrt je npr. dosti bolj dosegljiva ženskam, saj je moškega povpraševanja po ženskih spolnih storitvah bistveno več kot ženskega (in moškega) povpraševanja po moških spolnih storitvah. Pomembne so tudi osebne značilnosti posameznika oz. posameznice: dve različni osebi se tudi ob enakih družbeno-ekonomskih pogojih ne bi nujno odločili za isto pot oz. vstop v prostitucijo.

³ Pregled zadetkov v COBIB.SI (Vzajemna bibliografsko-kataložna baza podatkov, ki vsebuje podatke o vseh publikacijah, ki so dostopne v več kot 430 knjižnicah po Sloveniji) od leta 2008 (izbruh t. i. globalne finančne krize) na temo (ključno besedo) prostitucija ter iskanje po spletu (Google).

Viri, ki so na voljo, ne omogočajo sistematičnega pregleda, a zanimanja (javnosti in raziskovalcev) za to temo je vedno več. Upamo lahko, da bomo s tem člankom spodbudili interes po podrobnejšem raziskovanju povezave med prostitucijo in gospodarskim položajem tudi v Sloveniji.

Prispevek se začne z umestitvijo prostitucije v neformalno gospodarsko dejavnost ter osvetljuje nekaterih njenih značilnosti in vloge znotraj sektorja neformalne ekonomije. Nato obravnava učinke krize na omenjeni sektor, delovanje in strategije prostitutk na individualni ravni s predstavitvijo različnih načinov, na katere se odraža človekovo delovanje v tem nereguliranem in ranljivem gospodarskem sektorju. Nazadnje se vrne pogled na bolj makro-družbeno raven, s katere bomo poskušali razumeti način, kako se država in družba odzivata na prostitucijo in delovanje njenih protagonistov.

In še terminološka opomba pri uporabi izraza »prostitucija« in »prostitut/prostitutka« v tem članku. Mnogokrat, še posebno takrat, kadar mislimo na svobodno izbrano neformalno gospodarsko dejavnost, bi lahko ta dva termina nadomestili z izrazoma spolno delo (*sex work*) ali spolni delavec (*sex worker*). Oba izraza posebej poudarita delovni vidik pojava in se uporabljata znotraj določenih vej feminizma (in aktivizma spolnih delavcev) za destigmatizacijo tovrstnega človekovega ravnanja ter za upiranje radikalnim feministkam, ki pojmujejo prostitucijo kot nasilje proti ženskam. Prostitucijo kot družbeni pojav, zlasti pa v okviru kriminologije, je skorajda nemogoče obravnavati zgolj skozi prizmo dela, saj ni mogoče zanemariti družbene stigme, ki se nanjo vseskozi lepi in jo povezuje s tematiko družbenega nadzorstva. Poleg tega se izraz »spolni delavec« pogosto uporablja za vse, ki delajo v spolni industriji (*sex industry*). Zaradi tega bo v prispevku večinoma uporabljen izraz »prostitucija« kot natančnejši in večplastnejši označevalec.

2 Značilnosti prostitucije kot podvrste neformalne ekonomije

Nekateri avtorji opisujejo neformalno ekonomijo kot »drugo plat formalne ekonomije, pri čemer določa mejo med njima zakonodaja« (Ponsaers, Shapland in Williams, 2008: 645). Čeprav so včasih celotna podjetja del neformalne ekonomije, npr. kadar so kriminalna, nelegalna (npr. javne hiše), pa se pogosto zgodi, da so oseba, podjetje ali kriminalna organizacija vpletene v formalno gospodarstvo in tako sodelujejo v neformalni ekonomiji. Tovrstna prepletenost dodatno zamegli mejo med formalno in neformalno ekonomijo, kar močno oteži določitev obsega neformalne ekonomije. Začasna narava dejavnosti, zakonodajne spremembe, raznolikost dejavnosti v neformalni ekonomiji in manko poenotenih metod proučeva-

nja dodatno otežujejo merjenje in raziskovanje tovrstne ekonomije (Andrei, Iacob, Stancu in Oancea, 2010).

Poleg tega obstaja mnogo definicij in klasifikacij neformalne ekonomije. Za potrebe tega članka bomo uporabljali definicijo, ki se osredinja na pomanjkanje ureditve. Če dejavnost ni urejena, ni uradno zapisana v nacionalnih registrih za davčne potrebe ali zaradi zavarovanja, jo lahko označimo kot »neformalno ekonomijo«. Skladno s to definicijo je neurejena prostitucija neformalna gospodarska dejavnost. Če pa upoštevamo, da bi lahko prostitucijo enostavno definirali kot ponujanje spolnih storitev za denar, potem izpolnjuje označbo neformalne ekonomije, tudi če bi bila definirana ožje, torej kot dejavnost, pri kateri se izmenja denar in je poleg tega neurejena.⁴ Kljub temu je bistvo neformalne ekonomije zlasti v razmerju med oblastmi in gospodarsko dejavnostjo, saj so oblasti tiste, ki postavijo mejo med formalnim in neformalnim gospodarstvom z davčnimi in drugimi pravnimi predpisi.

Literatura o neformalni ekonomiji razkriva, da ima ta mnogo imen – podzemna, skrita, sekundarna, siva itd. (npr. Davies, 1999; Nastav, 2009; Portes, Castells in Benton, 1989) – in tudi poti do nje (Portes, 2005). Neformalna zaposlitev narašča povsod po svetu, v mnogih državah v razvoju pa pomeni že način življenja (Bertulfo, 2011). Včasih smo si predstavljali »delovno mesto« kot trgovino, poslovni prostor ali tovarno. »Nova resničnost je, da se delo pogosto opravlja na cesti, na pločniku ali doma.« (ibid.: 2) Podatki Mednarodne organizacije dela iz leta 2011, ki prihajajo iz 46 držav s srednjimi in nizkimi dohodki, so privedli Bertulfa (ibid.) do sklepa, da predstavlja neformalno zaposlovanje (vključno s poljedelstvom) skoraj polovico vseh zaposlitev delovnega prebivalstva na Filipinih, čez 70 odstotkov v Indoneziji in več kot 90 odstotkov v Indiji. Isti podatki razkrivajo tudi to, da neformalna zaposlitev v državah negativno korelira z dohodkom na prebivalca, medtem ko je korelacija z revščino pozitivna (International Labour Office [ILO], 2011). Po podatkih Svetovne banke naj bi bila neformalna delovna sila v Sloveniji bolj kot ne enakomerno razporejena med tistimi, ki so zaposleni brez pogodbe in samozaposlenimi (Packard, Koettl in Montenegro, 2012: 8). Približno 7 odstotkov vse delovne sile naj bi predstavljalo neformalno delo v obliki »odvisne zaposlitve brez pogodbe« (*dependent employment without a contract*), 8 odstotkov neformalno delo v obliki »neformalne samozapo-

⁴ Kesteloot in Meert (1999: 234) navajata, da je pogosto ta ozka kategorija »podzemnega gospodarstva« (Gershuny, 1979) označena kot »neformalna ekonomija«. Dejavnosti v tej kategoriji so plačane (za razliko od gospodinjskega dela), vendar na tak način, da »se izognejo predpisom, ki veljajo za formalne gospodarske dejavnosti, in sicer bodisi zaradi njihove nelegalne narave bodisi zaradi želje po izogitvi obdavčenju in državni regulaciji« (ibid.).

slitve« (*informal self-employment*) in 1 odstotek »neplačano« družinsko delo (*'unpaid' family employment*) (ibid.: 5).⁵

Prostitucija je pogosto oz. večinoma del neformalne ekonomije, zato njene značilnosti razumljivo, *a maiore ad minus*, veljajo tudi za prostitucijo. Na primer, povečanje neformalne ekonomije med gospodarsko krizo se odraža tudi v povečanju prostitucije. Za neformalno ekonomijo so poleg tega značilni stalnost, kontinuiranost gospodarskih odnosov in segmentacija (Alter Chen, 2007), pa tudi nevidnost, fleksibilnost in nestabilnost. Znotraj dejavnosti prostitucije obstajajo razlike, saj so njene značilnosti posebne glede na veljaven pravni okvir. To pomeni, da so značilnosti prostitucije drugačne, kadar ali kjer je prostitucija legalizirana v primerjavi s položajem, ko je dekriminalizirana (vendar ni regulirana ali legalizirana) ali kriminalizirana. V zadnjem primeru so zgoraj omenjene značilnosti prostitucije močnejše izražene in prav tako njena povezava z neformalnim gospodarstvom. Medtem ko so te značilnosti večinoma pojmovane kot slabosti (zlasti v primerjavi s formalno ekonomijo), lahko pomenijo tudi prednosti. Nevidnost je lahko na primer prednost, kadar želi spolni delavec ohraniti anonimnost ali se skriti pred davčnimi oblastmi ali drugimi državnimi ustanovami. Čeprav lahko ureditev prinese strukturo in legalnost, je prednost delovnopravne neureditve v odsotnosti omejitev, višji plači itd. Raziskava na področju turizma in družbene izključenosti v Dominikanski republiki iz leta 2008 ugotavlja, da je večina ljudi prepuščena nezaposlenosti, nestabilnim dejavnostim v neformalnem sektorju (ki vključuje pojmovanje spolnosti in intimnih odnosov kot potrošniških dobrin) ali »v najboljšem primeru položajem služnosti v nizko plačanih službah formalnega sektorja« (Cabezas, 2008: 21). *Fleksibilnost* ali prilagodljivost lahko po eni strani predstavlja nestabilno okolje, kjer je vse bolj ali manj prekarno, vključno z delovnimi pogoji. Po drugi strani pa lahko omogoča hitrejšo prilagajanje spremembam v okolju, fizičnim, družbenim in pravnim. Raziskave kriminalizacije klientov prostitucije odkrivajo, da se je prostitucija – kot posledica kriminalizacije – premaknila s cest v notranjost stavb ali na manj nadzorovane kraje (Cusick in Berney, 2005; Di Nicola in Ruspini, 2009).⁶ Tovrstna prilagoditev ali preme-

stitev prostitucije (*displacement*) je bila mogoča prav zaradi njene fleksibilnosti.

Fleksibilnost je sicer postala značilnost tudi mnogih formalnih zaposlitev (Bossart, 2005; Brunhes, 1989; De Toni in Tonchia, 1998; Moore, 2009; Sen, Saha in Maiti, 2010). Posebno med gospodarsko krizo je mogoče opaziti pospešeno »fleksibilizacijo« dela in zaposlitve. Pogodbe o zaposlitvi se sklepajo večinoma le za določen čas. Druga načina, s katerima lahko delodajalec zniža stroške dela, sta »subcontracting« in »outsourcing«, tj. najemanje delavcev izven podjetja, da opravijo določeno storitev za plačilo, ali celo premik tovarne v državo z nizkim stroškom dela oziroma (*offshoring*). To je skrita resničnost mnogih prekarjih delavcev, ki opravljajo enakovredno delo tistemu, ki ga opravljajo zaposleni delavci, vendar za znesek, ki ne vključuje socialnih izdatkov za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje. Število prekarjih delavcev in razmah tovrstne zaposlitve je danes doseglo tako raven, da se »prekariat« priznava kot nov razred delavcev (Standing, 2011). Dosegljivost neformalne in polformalne ekonomije pa hkrati povzroča pritisk na formalno zaposlene delavce in pomaga ohraniti neko raven izkoriščanja tudi v formalnem gospodarstvu.⁷

Navkljub dejstvu, da lahko nekatere značilnosti neformalnega gospodarstva razumemo tudi kot prednost, je treba izpostaviti dvoje. Prvič, kot sta poudarila Williams in Round (2008), ne smemo tovrstne »informalizacije« videti kot napredne. Njuna raziskava okoliščin v Ukrajini med 2005–2006 je razkrila položaj, ki je veliko bolj kompleksen. Medtem ko so se nekatere neformalne gospodarske prakse pokazale kot alternativne zaposlitve, ki spodbujajo gospodarski razvoj, so se druge pokazale škodljive in manj prostovoljne. Proces informalizacije je v urbanih gospodarstvih velikih mest vzpostavil gospodinjstvo in skupnost kot dve samostojni gospodarski področji. Ti področji, ki jih večinoma zasedajo ženske in pri-

spolnih storitev, in sicer prostitutkam in klientom, kar je privedlo do iskanja novih, manj varnih lokacij (Cusick in Berney, 2005).

⁵ Ker neformalna ekonomija ne generira davkov, so tu zanimivi tudi podatki o sivi ekonomiji v Sloveniji, ki pa se razlikujejo zaradi različnih pristopov merjenja. Po primerjavi različnih metod in podatkov nekateri ocenjujejo, da naj bi v Sloveniji siva ekonomija leta 2009 znašala med 15 in 20 odstotki BDP (Nastav, 2009). Po nekaterih novejših podatkih naj bi delež sive ekonomije v Sloveniji znašal kar 26 odstotkov, kar je nad evropskim (EU) povprečjem, ki znaša 22 odstotkov (Kleva Kekuš v Valadžija, 2013).

⁶ Na Švedskem in v Romuniji je raziskava razkrila, da so zakonodajne omejitve vplivale na prostitucijo, saj so jo premaknile s cest v stavbe (Di Nicola in Ruspini, 2009). Pobude proti poulični prostituciji v Veliki Britaniji pa so zmanjšale možnost izbire kraja ponujanja

⁷ Delodajalci pospešeno uporabljajo pogodbe o delu in avtorske pogodbe namesto pogodb o zaposlitvi zato, da delavca ni treba zaposliti. Zadnje bi delodajalca stalo več, saj bi moral prispevati zanj tudi v socialno in zdravstveno blagajno. Poleg tega je prekarji delavec vse »fleksibilnejši«, ker je ob naraščanju števila prekarjih in veliki konkurenci voljan delati dneve in noči. Prilagaja se nerazumnim rokom in dela za manj denarja, včasih pa celo zastoj, v upanju, da bo pustil dober vtis, ki bi mu olajšal prihodnjo zaposlitev pri tem delodajalcu. To dejstvo pa izkoriščajo tudi delodajalci, ki bi lahko zaposlili delavce, a vidijo v omenjeni situaciji priložnost, da »izvozijo« (outsourcing) vedno več dela in tako zmanjšajo ali ohranjajo minimalno število rednih delavcev. Še več, omenjena možnost se uporablja tudi kot sredstvo discipliniranja zaposlenih, tj. grožnja, da se lahko nadomestijo in da lahko izgubijo službo, če niso pripravljani biti enako fleksibilni ali narediti vsega, kar se jim dodeli.

seljenci, prispevajo k izgubi vrednosti delavcev in povečujejo konkurenco med revnimi delavci zaradi nizkih vstopnih stroškov in pomanjkanja alternativnih načinov zaposlitve (Sassen, 2007: 119).⁸ Drugič, nove raziskave so razkrile, da je gospodarska kriza močno prizadela države v razvoju, navkljub napovedim, da kriza nanje ne bo vplivala zaradi nizke stopnje globaliziranosti teh držav (Brown, 2010). Marjit, Kar in Chaudhuri (2011) poudarjajo, da so države v razvoju in razvite države prepletene prek bistveno večjega števila kanalov, kot si je bilo mogoče kadar koli predstavljati. Te povezave in prepleti potrjujejo, da smo vsi del t. i. globalne finančne vasi, ki je močno občutljiva na posledice »financijalizacije« (Engelen, Konings in Fernandez, 2010: 53). Vsi tudi čutimo njene težave. Na individualni ravni so poleg tega najbolj prizadeti revni, saj občutijo tudi najmanjša nihanja navzdol, ki lahko zanje pomenijo razliko med preživetjem in smrtjo. Gospodarska kriza nesorazmerno vpliva na različne družbene razrede; to pa se odraža tudi kot dejavnik, ki potiska (*push factor*) ljudi iz najnižjih družbenih slojev, da vstopijo v neformalno ekonomijo, tudi prostitucijo.

3 Učinki krize in prilagoditev nanjo

Ugotovitve raziskav o učinku gospodarske krize na neformalno ekonomijo so različne. Nekatere raziskave so razkrile, da se neformalne dejavnosti v gospodinjstvih povečajo v težkih gospodarskih časih, in sicer kot strategija preživetja za nadomestitev izgube kupne moči (e. g. Pahl in Mingione v Kesteloot in Meert, 1999). Kesteloot in Meert (1999) ob tem opazata, da kažejo najnovejši dokazi, da ta teza popolnoma ne drži, saj prehod v neformalno ekonomijo ni »enostavna« preživitvena tehnika – ta je bolj dosegljiva tistim, ki že imajo določena produkcijska sredstva, specializirano znanje ali produkcijski kraj (Pahl v Kesteloot in Meert, 1999).

Med deli prebivalstva, vključno s tistimi v neformalnem gospodarstvu, ki jih je gospodarska kriza resno prizadela, so predvsem »urbani delavski reveži« (*urban working poor*), med njimi pa zlasti ženske (Brown, 2010: 185–186), ki jih tudi proces globalizacije bolj prizadene. Med proučevanjem dokazov za trditev, da globalizacija in gospodarska rast prispevata k zniževanju revščine, Brown opaza, da revna, ranljiva gospodinjstva med tržno nestabilnostjo izgubijo več kot pridobijo v času gospodarske rasti. Glede na današnja spoznanja o trgovini z ljudmi je jasno, da so posebej ranljivi mladi revni prebi-

valci podeželja. Veliko vzhodno- in južnoevropskih žensk, ki so bile žrtve trgovine z ljudmi, je povedalo, da jih je prekupčevalec ogovoril, med tem ko so delale na polju, in jim ponudil delo natakarice v mestu. Ponudbe ni bilo težko sprejeti, zlasti kadar jih je nagovorila ženska (Chakarova, 2011).

Čeprav težki gospodarski časi ne bodo samodejno potisnili ljudi v prostitucijo, slabo stanje gospodarstva deluje kot močan dejavnik potiska (*push factor*). Padec gospodarske rasti privede do večje ranljivosti posameznikov, skupin in prebivalstva zaradi socialne varnosti, ki jo prinese stalna zaposlitev. Posledično privede do gospodarskega izkoriščanja zaposlenih (vključno s trgovanjem z ljudmi) pri »delodajalcih« v formalnem in neformalnem gospodarstvu. Preživetje ljudi, za katere je bolj verjetno, da bodo pristali v prostituciji, je v takšnih okoliščinah odvisno tudi od (sub)kulture in dosegljivosti (kot tudi sprejemljivosti) tovrstnega dela. V Indiji obstajajo skupine in cele družine, katerih ženske so prostitutke. Nekatere opravljajo svoje delo ob cestah in se ponujajo voznikom. Revni, zapuščeni in »nedotakljivi« (najnižja kasta) so sprejeli prostitucijo kot običajen poklic, brez posebne stigme. V Sonagačiju, enem največjih območij s prostitucijo v Indiji, se v javnih hišah rojevajo otroci (Kotiswaran, 2008). Veliko prostitutk v teh javnih hišah je povedalo, da so bile prostitutke tudi njihove matere, sestre, sestrične in vse ženske, ki jih poznajo v okrožju, saj je to »način preživetja«, kar tudi kaže na to, da je prostitucija postala normalen, morda celo deviktimaliziran (*devictimised*) način preživetja (Boutellier, 2002).

Ali trenutna globalna finančna kriza vpliva tudi na področje prostitucije? Španski spolni delavci so odgovorili pritrdilno, in sicer neposredno s ceste. Nekaj sto jih je namreč nedavno protestiralo v Barceloni proti vladnim načrtom o prepovedi prostitucije, ki bi lahko ogrozili njihovo preživetje. Poudarili so, da je spolno delo edini način, s katerim lahko zaslužijo, predvsem v teh težkih gospodarskih časih. International Business Times (2012) je poročal, da se je število ljudi v spolni industriji od začetka globalne finančne krize leta 2008 povečalo, medtem ko se je število »seks klubov« in javnih hiš zmanjšalo za 10–20 odstotkov. Medtem ko je kriza potisnila več ljudi v prostitucijo, pa je zmanjšala povpraševanje. Upravitelji javnih hiš v ZDA, Pragi in Berlinu so se pritoževali, da se je število strank precej zmanjšalo zaradi gospodarske krize. Upravitelj največje javne hiše v Berlinu (Artemis) je poročal o 20-odstotnem zmanjšanju prihodkov novembra, ki je bil sicer vrhunec njihove sezone, medtem ko je v Nevadi več milijonov dolarjev vreden rač Mustang moral odpustiti 30 odstotkov zaposlenih zaradi manjšega števila premožnih strank (Bilefsky, 2008). Medtem ko ta poročila ne razločijo med rednimi ali »običajnimi« (Månsson, 2005) strankami ter zgolj občasnimi obiskovalci, bi lahko utemeljeno sklepali, da

⁸ Sassen (2007) ugotavlja tudi to, da lahko tovrstna informalizacija vpliva na odnose med spoloma znotraj gospodinjstva in ustvarja priložnosti za delavke z nizkimi prihodki, predvsem priseljenke iz tradicionalnih, moško usmerjenih kultur, da lahko preoblikujejo domače hierarhične odnose in pridobijo večjo osebno avtonomijo ter kontrolo nad finančnimi in drugimi domačimi odločitvami.

gospodarska kriza odvrča predvsem občasne obiskovalce in spolne turiste, medtem ko ima na redne stranke manjši vpliv, saj nihanja v prihodkih ne vplivajo toliko na njihove motive. Poleg tega je navade težko spremeniti.

Vpliv gospodarskih težav na spolno industrijo je bil znan tudi v Grčiji. Agencija Reuters (2012) je poročala, da se je število razstavljavcev na letnem »seks sejmu« v primerjavi z letom 2008 razpolovilo ter da je od 300 do 400 erotičnih trgovin (*sex shops*) v Atenah preživela le kakšna četrtina. Konkurenca iz tujine je močna in v primeru nadaljnjih finančnih težav v Grčiji naj bi se razmere še poslabšale. V Avstraliji kriza ni prizadela Queenslanda in Zahodne Avstralije, območij z mnogimi rudarskimi mesti, ki so prispevala k razmahnitvi prostitucije (veliko moških s solidnimi prihodki in veliko prostega časa), tako kot je prizadela druge pokrajine, čeprav Tadros in Kellett (2008) poročata, da tudi tu stranke zapravljajo primerjalno gledano manj, medtem ko se pričakuje povečanje števila prostitutk. V času gospodarske krize stranke ne prenehajo prihajati v javne hiše, temveč »uporabljajo cenejše storitve, zaradi česar najbolj trpijo storitve visoke in srednje ravni« (Butler v Tadros in Kellett, 2008). Klienti naj bi se preusmerili na spletne strani za zmenke, ki ponujajo zastojne storitve. Spletne strani za zmenke, kot na primer RSVP in Matchmaker.com, naj bi tako bile največja grožnja avstralski spolni industriji, saj se vedno več moških in žensk dogovarja za storitve po spletu.

Na drugi strani pa ostaja vzdušje optimistično, saj je prostitucija trdoživ poklic, ki ga mnogi označujejo kot enega izmed bolj odpornih na različne krize. Suzana Brezinova, vodja oglaševanja v klubu Darling v Pragi, je komentirala, da se ljudje v težkih časih želijo razvedriti navkljub temu, da imajo manj denarja (v Bilefsky, 2008). Ob upoštevanju dejstva, da nekateri moški uporabljajo storitve prostitucije zaradi osamljenosti, radovednosti ali zabave (Månsson, 2005), je tovrstni optimizem zagotovo upravičen.

4 Posameznikovo delovanje (*agency*)

Navkljub težkim gospodarskim in socialnim razmeram (tudi v primerih žrtve prisilne prostitucije ali trgovanja z ljudmi) žrtve ohrani pogajalsko moč. V razvojni literaturi – ki je tu odločilna v primerih, ko se prostitutke priselijo v državo, kjer opravljajo svojo dejavnost – govorijo o »vplivu [krize] na mikroravni«, ki zadeva »strategije priseljencev za povečanje njihovega blagostanja in blagostanja tistih, ki jim ni uspelo« (Wright in Black, 2011: 557). Priseljenčevo delovanje (*agency*) ali, viktimološko gledano, delovanje žrtve se lahko kaže na različne načine. Že samo dejstvo, da se je oseba odločila za prostitucijo kot preživetveno strategijo ali kot »preživetveno

alternativo« (Dalén, 2003: 47), kaže na njeno ali njegovo delovanje in aktivno vlogo pri reševanju strukturnih neprijetnosti, s katerimi se sooča. Odločitev o prostituciji kot poklicu bi lahko razumeli kot posameznikov beg ali upor proti strukturnim oviram, kot sta na primer nezaposlenost in revščina. Že sama retorika preživetja, ki jo uporabljajo nekatere prostitutke (npr. v Dalén, 2003: 48), kaže na to, da nase ne gledajo kot na pasivno »žrtev«, ampak raje kot na »preživelega«, tj. kot na osebo, ki se aktivno bori zoper izzive na svoji poti – kot na subjekt, ki je sposoben in voljan sprejeti odločitev tudi takrat, ko je na izbiro malo možnosti.

Giddens (1984, 2009) ne razlikuje strogo med delovanjem (*agency*) in strukturami, saj meni, da so neločljivo povezani drugi z drugim. Zanj predpostavlja vsakršno družbeno ravnanje obstoj strukture. Vendar pa struktura hkrati predpostavlja delovanje, saj temelji na utečenem človeškem vedenju. Družbene strukture po njegovem mnenju obstajajo zgolj zato, ker jih posamezniki vseskozi reproducirajo. Na ta način človekovo delovanje pripomore k ohranjanju struktur. A struktura prav tako vpliva na človekovo delovanje. Bourdieu (1990, 1994) pravi, da posameznik pridobi *habitus* (posameznikove družbeno priučene dispozicije), ko ponotranji prakse, ki jih zahtevajo družbene strukture. Zaradi delovanja družbenih struktur postanejo te del posameznikovih dispozicij (pridobljeni načini dojemanja, misli in ravnanja) in se skozi njegovo ravnanje reproducirajo. To obenem zagotovi, da posameznik obravnava objektivne strukture kot »naravne« ali »očitne«, kar pa spodbuja prav določeno ravnanje. Strukture na ta način vplivajo na posameznikove odločitve, na njegovo delovanje.

Človekovo delovanje (*agency*) je definirana posameznikova sposobnost, da deluje neodvisno in sprejema odločitve skladno s svojo moralno (Barker, 2005). Prostitucija je lahko takšna odločitev. Navkljub trendu označevanja spolnega dela priseljencev kot trgovanja z ljudmi⁹ in prostitucije kot neprostoVOLjnega poklica ali celo kot nasilje samo po sebi, to pogosto ni tako. Day (2009) opaža, da navkljub razširjenemu splošnemu mnenju vsi spolni delavci niso v podrejenem položaju. V njeni vzdolžni raziskavi je zgolj manjšina spolnih delavcev potrjevala, da so jih njihovi fantje v vlogi zvodnikov napeljali k prostituciji. Poleg tega se je razlikovanje med bližnjim prijateljem in zlim menedžerjem pogosto pojavilo kasneje, ko je razmerje že razpadlo (ibid.: 3). Sanders poroča o velikem številu žensk, ki so prek spleta neodvisno delale kot spremljevalke ali maserke in so se zavestno odločile, da bodo raje prodajale spolne storitve, kot da bi delale kaj drugega (Sanders,

⁹ Agustin (2006) v tem kontekstu govori o »izginjajoči kategoriji« (*disappearing category*), ko se spolne delavke – migrantke napačno uvrstijo v isto skupino kot tiste ženske, ki so prišle kot del trgovine z ljudmi.

2005b), ali raje kot poklic, ki so ga trenutno opravljale (kot zdravstvene sestre, učiteljice, tajnice itd.) (Sanders, 2005a).

4.1 Nekaj primerov delovanja in adaptacije

Primeri jiñeter na Kubi, študentk prestižne britanske univerze in londonskega dekleta na poziv so obstoječi primeri delovanja oz. prilagoditve posameznic družbeno-gospodarskim okoliščinam ali strategiji boja za preživetje v splošno družbeno-ekonomsko težkih časih, ki so posledica gospodarske krize ali strukturnih neenakosti.

Jiñetera je splošna oznaka za kubansko prostitutko, čeprav vse jiñetere ne ponujajo spolnega odnosa. Kubanski spolni turizem je bil prisoten že v prejšnjem režimu (pred revolucijo), posebej pa naj bi se razmahnil na začetku 90-ih let kot posledica gospodarskih težav, ki so nastale zaradi razpada Sovjetske zveze – dotlej glavne podpornice Kube (Tomas, 2009). Ob pomanjkanju hrane in goriva je bil prihod turistov rešilna bilka. Hotelske verige iz Evrope, Azije in Kanade so zgradile večmilijonske hotele, ki so privabili bogate turiste. Veliko mladih Kubank se je na ulicah in nočnih klubih ali Casas de la Musica spoznalo z bogatimi turisti. Samskega moškega turista hitro obstopijo, zaslužile pa naj bi med 20 in 50 C.U.C. (konvertibilni pesosi, kar je 20–50 dolarjev oziroma med 80–200 kubanskih pesosev). To je precej denarja v primerjavi s sekalcem sladkornega trsa, ki zasluži približno 12 dolarjev na mesec in celo v primerjavi z odvetnikom, ki zasluži le 40 dolarjev mesečno (Tomas, 2009).

Čeprav je Kuba razmeroma revna in tamkajšnja prostitucija večinoma spodbuja tuji denar, je kubanska prostitucija drugačna kot tista v Indiji, Bangkoku ali na evropskih ulicah. Prav tako se ne zdi, da je organizirana, saj jiñetere večinoma delujejo samostojno. Poleg tega delujejo na subtilen način: lepota v klubu z moškim začne pogovor, nakar ji ta kupi pijačo ali dve in ne ugotovi, da je ta lepota jiñetera, dokler ne začne dvomiti, da jo je pritegnil zgolj njegov videz in šarm. Če poskuša oditi, mu jiñetera bolj neposredno pokaže, da je »zainteresirana«, vendar mora za družbo plačati. A ne plača le njej; preden jo odpelje v hotelsko sobo, mora plačati hotelskemu osebju.¹⁰ Ta in druga plačila, ki jih je tujec vseskozi bolj kot ne primoran dajati (npr. čistilki, osebi,

ki ti pove, kje stojijo taksiji, paru, ki te ogovori na cesti in ti zaupa svojo življenjsko zgodbo na Kubi), omogočajo mnogim Kubancem, da preživijo navkljub nizkim prihodkom.

Moški delujejo nekoliko drugače, vendar so bolj uspešni pri samskih, rahlo starejših zahodnjaških ženskah, katerim ponujajo družbo in pozornost. Podobne skupine in celo subkulture najdemo v Dominikanski republiki, kjer so 21-letna dekleta v prostituciji že od svojega 13. leta, heteroseksualni moški (*sanky panky*) pa ponujajo intimnost, prijateljstvo ali spolnost ženskam in moškim, kar jim omogoča, da s prihodkom vzdržujejo svojo ženo, dekle ali družino (Cabezas, 2008).

Drug primer prilagoditve družbenim in gospodarskim razmeram je ukrajinsko dekle, ki je študiralo na magistrskem študiju ene najbolj prestižnih britanskih univerz. Za študij v tujini je pridobila štipendijo in vizum za eno leto, nakar bi se morala vrniti domov. Na sredi svojega študija je ugotovila, da bo brez državljanstva Evropske unije zelo težko dobila službo v Veliki Britaniji. Zaključila je, da ima dve možnosti, ali uspešno študira in se po koncu študija vrne v Ukrajino, kjer bo razmeroma revna, ali pa se poroči z Angležem in ostane v Združenem kraljestvu, sčasoma dobi službo in lahko začne pošiljati denar revnim sorodnikom. Tovrstni »lov na potne liste« ni nikoli uradno priznan kot prostitucija, a mnogi ljudje bi se strinjali, da ni popolnoma različen od pristopa, ki ga imajo jiñetere, razen predpostavke, da je večina prostitutk neizobraženih in imajo zato bolj omejene zaposlitvene možnosti.

Tovrstnega ravnanja večina ne bi pričakovala od diplomantov Oxbridgea (Oxforda ali Cambrida), katerim naj bi bila odprta vsa vrata (in to zelo drži – vsaj za Britance, ki diplomirajo v omenjenih institucijah). A opisan primer ni osamljen. Med leti 2000 in 2006 naj bi se za 50 odstotkov povečalo število študentk v Londonu, ki so vstopile v spolno industrijo zaradi denarja in plačevanja višjih stroškov izobraževanja (Roberts et al. v Sanders, 2008). Podobne zgodbe prihajajo iz Francije, kjer je anketa študentskega združenja SUDÉtudiant pokazala, da je približno 40.000 študentk (2 odstotka) financiralo svoj študij s pomočjo svojega udejstvovanja v spolni industriji (Sanders, 2008). Nekatere so pozneje celo napisale knjige o svoji izkušnji in tako pokazale, da prostitucija študentk ni obrozen pojav in da bi ga morali razumeti v kontekstu vedno višjih stroškov študija in življenja (De Sloover, n.d.).

Tretji primer prostitucije iz ekonomskih razlogov je Brooke Magnanti, bolj znana kot Belle de Jour. Dr. Magnanti je sredi tridesetih raziskovala področje nevrotoksikologije in epidemiologije raka v Bristolu. V letih 2003 in 2004 je delala štiri najst mesecev kot dekle na poziv in hkrati pisala svoj doktorat. O svojih izkušnjah dekleta na poziv je pisala spletni dnevnik, ki je postal zelo bran in je bil prirejen celo v knjigo in igrano

¹⁰ Tomas (2009) takole razloži tipičen »postopek« in njegov razvoj: »Navežejo stik s turistom in začnejo pogovor ob pijači in cigaretah, potem počasi pridejo do prodajne točke. Običajna tarifa je okoli 20 C.U.C., čeprav je lahko tudi precej večja, kar je odvisno od tega, kako bogat je videti turist. Potem nastopi čas, da se zaključi transakcija in jo odpelje v svojo hotelsko sobo. A počasi! Najprej mora plačati pristojbino. Ker je preživetje hotelskega osebja odvisno od različnih napolnitvenih, ki dopolnjujejo bedno javno plačo, moraš plačati hotelske uslužbence, da lahko odpelješ jiñetero v svojo sobo.«

televizijsko serijo. Belle de Jour je stopila iz anonimnosti, ko je načrtno razkrila svojo identiteto v intervjuju z novinarko, ki je bila do njenega pisanja sprva kritična, češ da glamurizira prostitucijo. Čeprav dr. Magnanti vedno trdi, da njenih na splošno pozitivnih izkušenj ni mogoče posploševati, vztrajno poudarja, da sama nikoli ni imela negativne izkušnje, da je vedno nadzorovala položaj, da jo je agencija, ki ji je pošiljala stranke, dovolj zaščitila in svoje takratno delo na splošno ocenjuje kot prijetno. Zaradi tega je dejavnost opravljala še naprej tudi potem, ko je že dobila službo računalniške programerke. Pravzaprav je opisala delo dekleta na poziv kot »bolj prijetno« izmed obeh služb. Podobno velja za številne slovenske prostitutke, ki so dejavne v stanovanjski, priložnostni ali »mobi prostituciji«, ki se pogosto opravlja bolj za dodatni zaslužek kot za preživetje (Pajnik, 2008; Vončina, 2009).

Kako ovrednotiti omenjene primere? Medtem ko je za zadnji primer popolnoma jasno, da je šlo za prostovoljno prostitucijo v vseh pogledih, prva dva sodita v sivo območje. Pravno gledano, sta gotovo prostovoljna, saj ni nobenega znamenja zunanje prisile. Kljub temu bi bila v očeh javnosti (zlasti pa radikalnih feministk) za mnoge ljudi neprostovoljna, zlasti v prvem primeru, kjer oseba nima drugih neposredno dosegljivih življenjskih alternativ ali pa so te radikalno zmanjšane. Izbira, trdi Sanders (2008: 708–709), je »problematičen koncept, kadar se ga uporablja za ženske, ki bi lahko izbrale druge vrste dela, če bi se znašle v drugačnih okoliščinah«, vendar »okoliščine« določajo izbire, ki so na voljo, vsem nam (dasiravno v različnih deležih). Izobrazba, kraj rojstva, državljanstvo, rasa, družbeni predsodki, premoženje staršev itd. omejujejo ali spodbujajo možnosti vsakega izmed nas. Empirične raziskave kažejo, da so »poti v prostovoljno spolno delo bolj zapletene kot zgolj obup in izločenost« (Sanders, 2008: 709). Kljub temu je človekovo delovanje (in upiranje) možno celo v položajih z najmanj možnosti izbire. Ženske v prostituciji, ki niso del trgovine z ljudmi, niso nemočne sužnje ali žrtve; nekatere si same postavljajo delovne pogoje, druge se pogajajo o okoliščinah in nasprotujejo, kadar so te neugodne. Belle de Jour je bila popolnoma informirana in obvladovala je svoj položaj. Raje je opravljala to dejavnost kot računalniško programiranje. Sama je določala, na kakšen način bo delala. Ukrajinska študentka na vrhunski univerzi v Združenem kraljestvu se je morala morda odreči nekaterim svojim življenjskim načrtom, zato da je postala gospodinja in trofejska vzhodnoevropska žena starejšega britanskega gospoda, namesto da bi se uveljavila v intelektualnem smislu. Najverjetneje je morala malce tudi igrati, zaigrati, da gre za pravo čustvo, morda celo ljubezen, da jo je izbrani partner omožil. Toda to so bile njene svobodne odločitve, sama je ocenila družbene, kulturne, pravne in ekonomske okoliščine, v katerih se je znašla. Usmerjena k cilju je izbrala strategijo, za katero je bila prepričana, da ji zagotavlja najboljše dolgotrajne rezultate. Ta odločitev je bila njena prag-

matična in moralno-normativna izbira (ne glede na to, ali bi jo šteli za moralno ali nemoralno),¹¹ njeno »delovanje« (*agency*).

Omenjeni primeri niso reprezentativni za vse primere prostitucije; služijo le za ilustracijo primerov delovanja (*agency*) skupine ljudi, ki jih običajno dojemamo kot »žrtve«. Tako osvetlijo različne nianse sivine v izkušnjah prostitucije in pokažejo, da »viktimizacija« (Boutellier, 2002) tega dela prebivalstva včasih (kot v omenjenih primerih) ni upravičena ali zaželeno. Omenjeni primeri tudi ilustrirajo dejstvo, da je to, kar opredelimo kot »prostitucija«, odvisno od kulture in struktur: v bistvu ista ali podobna ravnanja lahko opredelimo kot prostitucijo ali ne, odvisno od okoliščin, občutljivosti in vrednot javnosti. Družbene strukture in družbeni položaj ne determinirajo posameznika, s kako lahkoto, hitrostjo ali verjetnostjo se loti prostitucije, ampak tudi določajo, kateri tip prostitucije je komu dosegljiv. Postati »spremljevalka« (*escort, call girl*) oz. prostitutka višjega ugleda je manj dosegljiva izbira popolnoma neizobraženim osebam. Četudi ni mogoče svobodnih odločitev in izbire dr. Magnantijeve posploševati na tiste, ki so odraščali v revnih, depriviranih delih mesta (*slums*), so alternative prostituciji (npr. beračenje, preprodaja robe, kriminaliteta) ter različne izbire in možnosti upiranja znotraj prostitucije vedno na voljo dejavnim v prostituciji.

Navkljub izraženemu delovanju posameznika – prostituta – lahko nekdo temu oporeka in zatrjuje, da je to zelo zreducirano v primerjavi z možnostjo delovanja delavca, ki je zaposlen v formalnih gospodarskih sektorjih. Toda, ali je res tako in še posebej danes? Posameznik, zaposlen v formalni ekonomiji, ima danes zelo omejen potencial upiranja, če upoštevamo stopnjo nezaposlenosti, težave pri iskanju drugih zaposlitev in rastočo prekarnost delovnih pogojev, ki močno povečajo negotovost tistih, ki še uspevajo ohranjati zaposlitev (Chalabi, 2010). V teh pogojih je bistveno verjetnejše, da bo zaposleni pogoltnil svoj ponos, pustil zadeve pri miru, se podredil delodajalcu in njegovim zahtevam, ne glede na to, ali so upravičene, pravične ali celo zakonite. Podobno kot v neformalnem sektorju nekateri delodajalci določajo plačo in delovni čas zaposlenih sami in zunaj pravnega okvira. Tako niso le neformalni delavci tisti, ki sprejemajo takšne pogoje, predvsem zaradi pomanjkanja drugih možnosti na trgu dela (Ram, Edwards in Jones, 2004), ampak tudi – in čedalje bolj

¹¹ Tu se jasno pokažejo dvojni standardi sodobne kulture. Isti ljudje, ki bi kritizirali ukrajinsko dekle in njene odločitve, občudujejo WAGs (*Wife and Girlfriends*), tj. žene in dekleta običajno bogatih športnikov (npr. nogometašev) ali si celo tiho želijo, da bi to postale same, saj naj bi to pomenilo ugodno življenje in neomejeno zapravljanje moževega denarja. Taki dvojni standardi glede odločitev, ki jih ženske sprejmejo (Peršak, 2010), in glede ženstvenosti (Duda, 1995; Pusch, 1995) so del evropske ali zahodne kulture, kar velja imeti v mislih, ko ocenjujemo izbire in življenjske sloge drugih ljudi.

– številni so redni, formalno zaposleni delavci. Navkljub izkoriščanju in pogosto v oči bijočem razhajanju med opisom delovnega mesta in dejanskimi delovnimi pogoji, gospodarska kriza spremeni posameznike v upogljiva, »pokorna telesa« (*docile bodies* – Foucault, 1991).

A to je zgolj opažanje oz. razlaga in ne vrednostno-normativna trditev. Z drugimi besedami, opis dejanskega stanja številnih rednih, formalno zaposlenih delavcev ne pomeni, da je omenjena situacija na kakršen koli način upravičena in da kakor koli upraviči strog tretma delavcev v neformalni ekonomiji. Prikaže pa dovolj nazorno, da je pogosto ne le tanka, ampak celo zabrisana črta, ki loči obe skupini delavcev pri njihovi obravnavi in delovnih pogojih. Formalno zaposleni delavci, kot je prikazano zgoraj, so danes vse bolj prekarno zaposleni in se znajdejo v enakem negotovem položaju kot neformalno zaposleni delavci, s podobno omejeno možnostjo delovanja in upiranja svojim delovnim pogojem.

5 Družbeni odzivi

Kar se je mogoče naučiti iz primerov prostitucije na Kubi ali v Dominikanski republiki, je to, da se v ekonomsko težkih časih, ki zahtevajo od posameznikov nekatere drastične ukrepe, družba sama prilagodi in sprejme (čeprav ne nujno tudi na ravni kazenskega prava) tovrstne oblike preživljanja in jih nekako celo vgradi v sistem, tako da lahko od njih živijo tudi drugi. Tomas (2009) poroča o pritoževanju stranke kubanske jñetere, češ da je jñetere že mogoče bila poceni, toda, da je sploh lahko z njo šel v sobo, je moral plačati tudi osebi, ki je dajala sobo v najem. Prostitucija je tako postala normalizirana, sprejeta kot del sistema, od katerega imajo vsi korist, navkljub temu (delno pa ravno zaradi tega), da je – vsaj na Kubi – še vedno uradno prepovedana. Preden se izvede spolna storitev, mora klient plačati ne le jñeteri, ampak tudi drugim ljudem, ki jih sreča po poti (npr. hotelskim uslužbencem). Ta »odobravajoči« odnos pa lahko postane problematičen, ko se začne gledati na prostitutke kot na »seksi turistične ambasadorke« (Tomas, 2009) in jih tako tudi reklamirati; skratka jih uporabljati (ali raje zlorabljati) v turistične namene. Politična ekonomija turizma lahko stimulira marginalizacijo lokalnega prebivalstva, ga izključuje, mu preprečuje dostop do nekaterih dobro plačanih služb in seksualizira njegovo delo (Cabezas, 2008).

V Nemčiji je prostitucija legalizirana, zato se nanjo odziva precej drugače. Da bi privabila stranke, uporablja ustvarjalne taktike, kot je npr. povezovanje prostitucije z ekologijo. Lastnik Maison d'envie, ene izmed javnih hiš v Berlinu, je ponujal popust za 5 evrov strankam, ki lahko dokažejo, da so do javne hiše hodile ali prikolesarile, in to jim je pomagalo

povrniti posel (Kauffmann, 2009). Čeprav ni verjetno, da bi tak pristop pomagal privabiti tiste okoljevarstveno usmerjene ljudi, ki sicer niso nameravali uporabljati storitev spolnih delavcev, pomeni nekaj novega, ustvarjalnega in malce duhovitega, kar je lahko tisto nekaj, kar daje konkurenčno prednost, ki jo potrebujejo, da preživijo gospodarsko krizo. Na Češkem v Pragi se podobno prilagajajo gospodarskim spremembam, čeprav uporabljajo malce drugačno taktiko. V eni tovrstni ustanovi je spolni odnos s prostitutko zastoj, če stranka privoli v snemanje akta. Filmčke, ki tako nastanejo, nato objavijo na medomrežju in so dostopni njihovim strankam (ne le tistim, ki »igrajo« v njih) proti plačilu ogleda, kar je tisto glavno, kar ustvarja prihodke in nadomesti izgubo dobička zaradi krize. Iz Gane, kjer je prostitucija sicer prepovedana, poročajo, da so nekatere javne hiše uvedle akcijo »plačaj eno rundo, dobi drugo zastoj«, kartice zvestobe (*loyalty cards*), pavšale, ki so pripomogli k pridobitvi strank, in tako obdržali spolne delavke, zaposlene za polni delovni čas (Kunateh, 2009).

Medtem ko se nekatere družbe odzivajo s sprejemanjem in strpnostjo do prostitucije, jo celo spodbujajo ali reklamirajo, se spet druge odzivajo na diametralno nasprotni način, tj. z razširjanjem prepovedi. Velika Britanija, Francija in Belgija so v zadnjih nekaj letih intenzivno razmišljale (ali še razmišljajo) o kriminalizaciji strank prostitucije (Peršak, 2012). V Franciji je bil te dni v Narodni skupščini (*Assemblée Nationale*) izglasovan zakon, ki penalizira strankin nakup prostitutkine storitve z globo v višini 1.500 evrov,¹² medtem ko se je v bruselskem parlamentu za idejo kriminalizacije strank navdušila politična stranka cdH. V Veliki Britaniji je potekala intenzivna debata o tem leta 2009, v okviru sprejemanja zakona o policiji in kriminaliteti (*Policing and Crime Bill*). Zakon je predlagal kriminalizacijo moških, ki kupijo storitve od ženske, ki je pod »kontrollo iz koristoljubja« (*controlled for gain*) nekoga drugega, ne da bi bilo treba dokazati, da je moški dejansko vedel ali da bi lahko sklepal na to, da je bila ženska »pod kontrollo« nekoga drugega (Day, 2009).¹³ Medtem ko normalizacija deluje proti viktimalizaciji prostitucije, prohibicija deluje komplementarno. Če ponudba prostitucije v Evropi narašča zaradi globalne finančne krize, ali si res želimo dočakati z več kaznovalnega prava osebe, ki se odločijo za ta poklic iz tega razloga? Je to res najbolje, kar lahko storimo, je to najbolj primerna družbena reakcija na socialno tragedijo in najbolj ranljive dele populacije? Destigmatizacija (in izboljšanje delovnih pogojev) bi pomenila resnično zmanjšanje škode; kriminalizacija jo lahko le poveča.

¹² Za recidiviste pa kar 3.750 evrov (EVG, 2013).

¹³ Novi člen 53A Zakona o spolnih deliktih (Sexual Offences Act 2003, 2003) je nato kriminaliziral »plačevanje za spolne storitve prostitutke, ki je prisiljena itd.« (*the paying for sexual services of a prostitute subjected to force etc.*).

Ideja o prepovedi povpraševanja po prostituciji izhaja iz Švedske, ki je bila prva evropska država, ki je kriminalizirala stranke leta 1999. Tisti, ki so podrobno spremljali razpravo pred uvedbo prepovedi, so opazili, da je bil v švedskem primeru prisoten strah zaradi vključitve Švedske v Evropsko unijo, njenega položaja v okviru nje in strah pred vzhodnoevropskimi ženskami, da bi množično »preplavile« državo, tisti, ki je deloval kot povod in omogočil kriminalizacijo (Kulick, 2003). Drugače povedano, ni jih bilo strah *za*, ampak *pred* vzhodnjakinjami, ki bi se na Švedskem prostituirale v okviru trgovine z ljudmi (ali ne). Kriminalizacije pa niso podpirali številni socialni delavci in tudi ne spolne delavke in njihove organizacije (ki so bolj kot ne vedno izključene iz tovrstnih političnih razprav). Strah pred »drugim«, »tujcem«, »revšem« je pogosto glavno gonilo za kazenskopravne prepovedi v gospodarskokriznih časih, če ne nasploh.

V trenutnem družbeno-ekonomskem kontekstu bi se težko ne strinjali s priporočilom Mednarodne organizacije dela (ILO, 2008), da bi najboljša »rešitev« ali najbolj primeren družbeni odgovor na nastali položaj merila na ustvarjanje okolja za promocijo dostojnega dela. To bi raje kot kaznovanje vključevalo razumevanje okoliščin in težav, s katerimi se soočajo neformalni delavci ter izboljšanje delovnih pogojev in krepitev pravne zaščite za neformalno delo. Brown (2010) poziva k ustavitvi politik, ki škodujejo posameznikovemu preživetju, in na usmerjanje k uvajanju ukrepov, ki ne škodijo. Glede na to, da kriminalizacija pripomore k stigmatizaciji poklica, je težko opaziti, da bi čemu koristila in ne škodila že tako ali tako ranljivemu sektorju prostitucije. Pri tem ima Schurjeva (1969) opazka o tem, da je pravo »glavni vzrok kriminalitete«, dvojni pomen. Kazensko pravo ne razločuje le kriminalnega in nekriminalnega ravnanja, ampak je lahko samo »kriminalno«, saj škoduje ljudem. Kriminalizacija prisili prostitutke, da postanejo še nevidnejše, da se umaknejo v manj nadzorovana območja in da prevzemajo še več tveganj, npr. sprejmejo več strank, zaradi določenega izpada rednih strank, ali privolijo v izvajanje določenih spolnih storitev, ki bi jih drugače zavrnilo. Ob pomanjkanju dejanskih in neposrednih alternativ zaslužka je kazenskopravna intervencija zgrešena. Še več, Sandersova (2008) opaza, da izkoriščanje in trgovina z ljudmi najbolj cvetita prav na trgih, kjer je spolna industrija ali popolnoma kriminalizirana (kot npr. na Kitajskem) ali delno (kot npr. na Švedskem).

6 Sklepne misli o prihodnosti

V bližnji prihodnosti je zelo mogoče pričakovati nadaljevanje obstoječih trendov: naraščanje prostitucije glede na število prostitutk in hkrati upadanje števila strank ter končnega zaslužka v prostituciji. To je povezano s tem, da stranke iščejo

cenejše storitve. Čeprav so nekatere spolne delavke (konkretno tiste »višjega ugleda«) takoj po izbruhu krize poročale celo o določenem »razcvetu« dela (Venkatesh, 2008), je povečana dejavnost bolj kratkega daha.¹⁴ Če upoštevamo zadnje poročilo Mednarodne organizacije dela, ki ugotavlja, da je kriza najbolj prizadela mlade, da so v razvijajočih se državah mladi disproporcionalno prisotni v skupini »delavskih revežev« (*working poor*), da so se nekateri mladi popolnoma umaknili s trga dela in da je trenutni razvoj stanja takšen, da je v bližnji prihodnosti težko pričakovati kakršen koli večji napredek v zaposlitvenih možnostih mladih ljudi (ILO, 2012), je verjetno, da se bo še povečalo število tistih, ki razmišljajo o prostituciji kot o možni preživitveni alternativni.

Vsaj del delovne sile v prostituciji je tujega porekla, zato je smiselno opazovati tudi migracijske tokove, ugotavljati trende v neformalni ekonomiji, vključno s prostitucijo. Če se legalno oz. redno priseljevanje poveča, je verjetno, da se bo povečalo tudi nelegalno, nedokumentirano priseljevanje. Za trgovino z ljudmi je verjetno, da se bo povečala. Kriza je revne dežele še močneje prizadela, zato je mogoče pričakovati, da se bo še več ljudi odločalo za iskanje dela in boljše prihodnosti v tujini. Pri tem bodo pripravljene prevzemati večja tveganja, se močneje izpostavljal, pa čeprav bi padli v roke trgovcem z ljudmi. Stranke, ki zaradi ekonomske krize iščejo cenejše storitve, lahko mnogo prispevajo – četudi najverjetneje nehote – k trgovanju z ljudmi in izkoriščanju prostitucije, še predvsem tam, kjer ni prostitut tisti, ki določa ceno storitve, ampak tretja oseba (trgovec z ljudmi). Medtem ko bo trgovina z ljudmi za spolno izkoriščanje posebej prizadela ženske, lahko predstavljajo moški posebno ranljivo skupino za trgovanje z ljudmi za prisilno delo, ki zahteva večje fizične napore.

Obstoječi podatki o migracijah ne dopuščajo dokončnih zaključkov; posledice sprememb mednarodnih selitvenih procesov pa kompleksne in nepredvidljive (Wright in Black, 2011). Nekateri so pred leti predvideli selitveni izhod (*migratory exit*) številnih razočaranih in obupanih ljudi, konkretno v Litvi, kot vsesplošni odgovor na učinke finančne in ekonomske krize, upadanje življenjskega standarda in pričakovanj (Woolfson, 2010: 488). Drugi ugotavljajo, da je nekaj dokazov o tem, da se neposredno po pojavu krize priseljevanje (npr. Mehicanov v ZDA) upočasnjuje, a hitijo dodati, da takšnih

¹⁴ Prostitutke v New Yorku, ki jih je intervjuval Venkatesh (2008), so poročale o nenadnem porastu prometa na kratki rok. Njihove stranke, med katerimi je bilo mnogo borznih posrednikov Wall Streeta, naj bi se zateleke k njim »po mešanico bega in spodbude« (*for a mix of escape and encouragement*). Mnogi izmed njih so izgubili ogromno denarja in se niso mogli soočiti s svojimi ženami ali otroki. A po njihovih pričevanjih ta trend ni trajal več kot 6–8 mesecev. Po tem času jim je zmanjkalo denarja, kar jih je prisililo, da so šli nazaj in se soočili s posledicami.

položajev ni zaslediti povsod: Singapur in Dubaj na primer še vedno privlačita priseljence (Wright in Black, 2011). Nekateri pričakujejo, da bo kriza v Evropi povzročila vračanje vzhodnoevropskih priseljencev domov, kjer imajo svoje podporne mreže, ali vsaj zapuščanje trenutne države, v katero so se priselili, če ali ko bo ta občutila hud ekonomski padec (Day, 2009). Po drugi strani pa opažajo, da določene države izvora želijo zadržati svoje izseljence v tujini, zato da bi se nadaljevalo pošiljanje denarja domov. Doma povečujejo omejitve z namenom, da bi si izseljenci premislili in bi jih tako odvrnili od vračanja (Martin in Wright in Black, 2011).

Kljub temu pa je mogoče opaziti, da strah pred (nerazvitim, lačnim, revnim) »drugim« ne pojenja. To razlago so ponudili kot razlog, zakaj je Švedska leta 1999 kriminalizirala stranke prostitucije, pred dvema letoma pa jo je bilo mogoče slišati v govoru Terese May, britanske ministrice za notranje zadeve (Home Office), ko je informirala javnost o namerah vlade, da pripravlja načrt za urgentni imigracijski nadzor, ki naj bi omejil potencialni priliv Grkov in drugih prebivalcev Evropske unije, če bi evro kolapsiral (Winnett in Kirkup, 2012).

Nov priliv »tujcev« lahko (še dodatno) stimulira ksenofobijo. Kriminološko je že dolgo znano – in zgodovina je polna tovrstnih primerov – da v času gospodarske krize ljudje posežejo po okrivljanju priseljencev in tujcev za vse svoje tegobe: za to, da ne dobijo službe, ali za to, da so jo izgubili, ali za vzrok kriminalitete. Wright in Black (2011) sta zaznala stopnjevanje konflikta in zaostrovanje rasnih trenj (protesti britanskih nacionalistov proti zaposlovanju delavcev iz drugih EU držav v Veliki Britaniji) kot širšo psihosocialno posledico finančne krize in svarita pred naraščajočo marginalizacijo in diskriminacijo priseljencev, ki so že tako ali tako izpostavljeni povečanemu tveganju revščine in nevspešnostim, ki spremljajo zaostrovanje diskurza proti priseljencem. Še več, kot opaža Brown (2010: 186), lahko naraščajoča revščina in vidljivost revščine »poslabšata socialne nemire med obubožanimi, zlasti tam, kjer mestna oblast vlada s trdo roko«. Za prostitucijo to npr. pomeni poslabšanje delovnih pogojev in nasprotovanje državnim ukrepom. V Španiji (Barceloni) je taka politika npr. pognala prostitutke na cesto – na demonstracije proti vladnim idejam (o prepovedi prostitucije), ki bi jim otežile dostop do dela. Prav tako pa lahko prostitutke zato postanejo del najrevnejšega sloja prebivalstva in se drugim »na robu« pridružijo pri iskanju alternativnih (tudi kriminalnih) načinov zaslužka.

Kriminalizacijo bi lahko razumeli kot tovrsten strog pristop, pristop »trde roke« – pristop, ki pa je na žalost vse bolj priljubljen pri reševanju vseh vrst nereda (antisocialnega vedenja, kršitev javnega reda itd.). V Veliki Britaniji so bile uporabljene odredbe proti antisocialnemu vedenju (Anti-Social Behaviour Orders ali ASBOs) za to, da so pregnali berače iz mestnih

središč in da so umaknili prostitucijo s cest, kjer je motila oz. »alarmirala« druge ljudi. Ker se prostitucija pogosto dojema za obliko antisocialnega vedenja, »necivilnosti« (incivilities) oz. kršitev javnega reda, dekriminalizacijo »vidne« prostitucije najverjetneje ni mogoče pričakovati. Kriminalizacijo pa je najverjetneje mogoče pričakovati v prekrškovnem pravu oz. kazenskem pravu v širšem smislu in še posebej na lokalni, občinski ravni kot »mehkejšo« verzijo kaznovanja, ki se pogosto uporabljajo za širjenje mreže družbenega nadzorstva (Cohen, 1985). Sandersova je podobno črnogleda (ali realistična), ko napoveduje, da bodo hkrati z razširjanjem kaznovanih politik po Evropi »spolni delavci še naprej prebivali v neregulirani spolni ekonomiji in se soočali s povečanimi nevarnostmi, pomanjkanjem zaščite in državljskih pravic« (Sanders, 2008: 713). V Sloveniji ni zaslediti podatkov o kakšni posebni spremembi v politiki pregona. To je povezano s tem, da je prostitucija pri nas dekriminalizirana (razen njenega bolj javnega dela, tj. ponujanje spolnih uslug na javnem kraju na vsiljiv način, če to koga moti, povzroči vznemirjenje ali zgražanje ljudi)¹⁵ in se večinoma ne opravlja »na cesti«, kar je tisti vidni del prostitucije, ki se zdi v vseh družbah posebej problematičen oz. moteč in pritegne poseben nadzor organov pregona.

Glede na omenjeno priporočilo Mednarodne organizacije dela iz leta 2008 je mogoče upati, da se zakonodajalec in snovalec politik (kjer koli že sta) pri prostituciji ne bosta zaletele v sprejemanje prehitrih in preveč razburljivih aktov, ki bi nasprotovali omenjenim načelom in prispevali k vsakodnevni ranljivosti neformalnih delavcev. Ne nazadnje se je dobro spomniti tudi Eliasovih misli o težavi čezmerne kriminalizacije in kriminalizacije zločinov brez žrtve, kot npr. prostitucije splošno. Čezmerna kriminalizacija lahko po njegovem mnenju povzroči več kot le nepotrebno zaščito: lahko namreč proizvede pogoje, ki znatno povečajo drugo konvencionalno kriminaliteto in tako konvencionalno viktimizacijo (Elias, 1986). Še več, čeprav pokaže na več konceptualnih in etičkih težav pri kriminalizaciji žrtev brez zločina (*victimless crimes*), Elias nazadnje zaključuje z mislijo, da kazniva dejanja »brez žrtev« na koncu vendarle pripeljejo do obsežne viktimizacije, a do nje, ironično, pride primarno zato, ker so bila omenjena dejanja definirana kot kazniva (ibid.: 55).

Namen tega članka ni napovedovati pojava prostitucije – to bi bilo tudi nemogoče, saj so razlogi za to, da se nekdo odloči opravljati ta poklic, večplastni (ekonomsko težki časi so lahko le eden od razlogov), toda Elisove opazke in ugotovitve MOD velja ohraniti v mislih pri oblikovanju kriminalitetne, socialne, delovne in migracijske politike. Izboljšanje delovnih in bivanjskih po-

¹⁵ To se namreč po tretjem odstavku 7. člena Zakona o varstvu javnega reda in miru (ZJRM-1, 2006; veljaven od 21. 7. 2007) šteje za »nedostojno vedenje«.

gojev prostovoljnih prostitutk, hkrati pa poostreno nadzorovane (tako pri pregonu in obsodilnih sodbah)¹⁶ trgovine z ljudmi, kjer prihaja do zlorabe prostitucije (neprostovoljne prostitucije), sta gotovo koraka v pravo smer. Pri trgovini z ljudmi je znano, da prihajajo žrtve v Slovenijo predvsem iz vzhodne Evrope (Moldavija, Ukrajina, Romunija) in z Balkana (Zavratnik Zimic, Kavčič, Pajnik in Lesjak-Tušek, 2005), pri prostovoljni prostituciji pa Slovenija zaradi trenutnega slabega gospodarskega stanja (po določenih podatkih naj bi se Slovenija najslabše odzivala na gospodarsko krizo (Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, 2013)) ne predstavlja posebej vabljive ciljne države, prej državo izvora. Zgolj v ekonomskem smislu je od geografsko bližnjih držav najbolj zanimiva Avstrija, ki zelo dobro prestaja krizo. Seveda pa za vsakim prostovoljnim odhodom – in to velja še enkrat poudariti – stojijo še številni drugi dejavniki potiska in privlačevanja, npr. jezik, stroški, povezani z odhodom in nastanitvijo v drugi deželi, obstoj stalnih strank – rednih virov zaslužka v državi izvora, obstoj drugih podpornih mrež, stanje povpraševanja po prostituciji v izbrani državi, politika pregona v izvorni in ciljni državi itd. Odhod v tujino ni nikoli najlažja izbira, zlasti pa ne odhod z vstopom v prostitucijo.

Literatura

- Agustin, L. M. (2006). The disappearing of a migration category: Migrants who sell sex. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(1), 29–47.
- Alter Chen, M. (2007). *Rethinking the informal economy: Linkages with the formal economy and the formal regulatory environment*. DESA Working Paper No. 46. New York: United Nations, Department of Economics and Social Affairs.
- Andrei, T., Iacob, A. I., Stancu, S. in Oancea, B. (2010). Quantitative techniques used for the informal economy analysis at national and regional level. *Informatica Economica*, 14(3), 153–164.
- Banjanac Lubej, S. (18. 10. 2013). Slovenija je dežela izvora trgovine z ljudmi. RTV SLO MMC. Pridobljeno na <http://www.rtvsl.si/slovenija/slovenija-je-dezela-izvora-trgovine-z-ljudmi/320360>
- Barker, C. (2005). *Cultural studies: Theory and practice*. London: Sage.
- Bertulfo, L. (2011). *Women and the informal economy*. Australian Government, Office of Development Effectiveness. Pridobljeno na http://www.ode.dfat.gov.au/current_work/documents/women-informal-economy-lota-bertulfo.doc
- Bilefsky, D. (8. 12. 2008). World's oldest profession, too, feels crisis. *The New York Times*. Pridobljeno na <http://www.nytimes.com/2008/12/08/world/europe/08iht-sex.4.18500177.html?pagewanted=all>
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1994). Structures, habitus, power: Basis for a theory of symbolic power. V N. B. Dirks, G. Eley in S. B. Ortner (ur.), *Culture/power/history: A reader in contemporary social theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Boutellier, H. (2002). *Crime and morality: The significance of criminal justice in post-modern culture*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Bossaert, D. (2005). *The flexibilisation of the employment status of civil servants: From life tenure to more flexible employment relations?* Luxembourg: European Institute of Public Administration.
- Brown, A. (2010). Requiem for stability: Impact of the global financial crisis on the world's working poor. *International Planning Studies*, 15(3), 175–189.
- Brunhes, B. (1989). La flexibilité du travail: Réflexions sur les modèles européens. *Droit Social*, (3), 251–255.
- Cabezas, A. L. (2008). Tropical blues: Tourism and social exclusion in the Dominican Republic. *Latin American Perspectives*, 35(3), 21–36.
- Chalabi, M. (2010). The media's presentation of human rights during the financial crisis: Framing the 'issues'. *Journal of Global Ethics*, 6(3), 255–272.
- Chakarova, M. (2011). *The price of sex: An investigation of sex trafficking* [dokumentarni film].
- Cohen, S. (1985). *Visions of social control*. Cambridge: Polity Press.
- Cusick, L. in Berney, L. (2005). Prioritizing punitive responses over public health: Commentary on the Home Office consultation document Paying the price. *Critical Social Policy*, 25(4), 596–606.
- Dalén, A. (2003). *Prostitution in Argentina in the wake of the economic crisis*. University of Uppsala. Pridobljeno na https://portal.forumsyd.net/upload/tmp/uppsats/Prostitution_inArgentina.pdf
- Davies, P. (1999). Women, crime and an informal economy: Female offending and crime for gain. V M. Brogden (ur.), *The British criminology conferences: Selected proceedings* (Vol. 2). London: British Society of Criminology. Pridobljeno na <http://www.britisocrim.org/volume2/001.pdf>
- Day, S. (2009). Renewing the war on prostitution: The spectres of 'trafficking' and 'slavery'. *Anthropology Today*, 25(3), 1–3.
- De Sloover, S. (n.d.). Prostitution as a student job – all over Europe. *Europe & Me Magazine*, (6). Pridobljeno na <http://www.europeandme.eu/6baby/351-prostitution-as-a-student-job-?start=1>
- De Toni, A. in Tonchia, S. (1998). Manufacturing flexibility: A literature review. *International Journal of Production Research*, 36(6), 1587–1617.
- Di Nicola, A. in Ruspini, P. (2009). Learning from clients. V A. Di Nicola, A. Cauduro, M. Lombardi in P. Ruspini (ur.), *Prostitution and human trafficking: Focus on clients* (str. 227–236). New York: Springer.
- Duda, S. (1995). Predgovor. V S. Duda in L. F. Pusch (ur.), *Nore ženske* (str. 7–12). Ljubljana: Krtina.
- Elias, R. (1986). *The politics of victimization: Victims, victimology and human rights*. New York: Oxford University Press.
- Engelen, E., Konings, M. in Fernandez, R. (2010). Geographies of financialization in disarray: The Dutch case in comparative perspective. *Economic Geography*, 86(1), 53–73.
- EVG. (4. 12. 2013). Frans parlement stemt verbod op hoerenlopen. *De Standaard*. Pridobljeno na http://www.standaard.be/cnt/dmf20131204_00871349
- Foucault, M. (1991). *Discipline and punish: The birth of prison*. London: Penguin Books.
- Gershuny, J. I. (1979). The informal economy: Its role in post-industrial society. *Futures*, 11(1), 3–15.

¹⁶ Vodja sektorja za organizirano kriminaliteto na Generalni policijski upravi nas je še pred nedavnim opozoril, da Slovenija še vedno nima niti enega primera, »da bi sodišče za trgovino z ljudmi kaznovalo tudi kakšno pravno osebo oziroma 'zaprl' bar s plesalkami, za katere se je izkazalo, da so žrtve trgovine z ljudmi« (Peršolja in Banjanac Lubej, 2013).

31. Giddens, A. (1984). *The constitution of society*. Cambridge: Polity Press.
32. Giddens, A. (2009). *Sociology* (6th ed.). Cambridge: Polity Press.
33. International Labour Office [ILO]. (2008). *The informal economy: Enabling transition to formalization* [Dokument, pripravljen za Tripartite Interregional Symposium on the Informal Economy: Enabling Transition to Formalization, Geneva, 27.–29. nov. 2007].
34. International Labour Office [ILO]. (2011). *Statistical update on employment in informal economy*. Geneva: ILO, Department of Statistics. Pridobljeno na http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/WCMS_157467/lang--en/index.htm
35. International Labour Office [ILO]. (2012). *Global employment trends 2012: Preventing a deeper jobs crisis*. Geneva: ILO. Pridobljeno na http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_171571.pdf
36. International Business Times. (2012). *Spain in economic crisis as sex workers demonstrate against prostitution fines*. Pridobljeno na <http://www.nasdaq.com/video/video.aspx?vid=Spain-in-Economic-Crisis-As-Sex-Workers-Demonstrate-Against-Prostitution-Fines-517349209>
37. Kanduč, Z. (1998a). Prostitucija. V Z. Kanduč, D. Korošec in M. Bošnjak, *Spolnost, nasilje in pravo* (str. 52–71). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
38. Kanduč, Z. (1998b). Prostitucija: kriminološke, viktimološke in kazenskopravne perspektive. *Anthropos*, 30(1–3), 88–106.
39. Kanduč, Z. (2000). Prostitucija: kaj je z njo narobe. *Apokalipsa*, (39/40/41), 229–238.
40. Kauffmann, A. (18. 10. 2009). Berlin brothel goes green to beat economic crisis. *Taipei Times*. Pridobljeno na <http://www.taipetitimes.com/News/bizfocus/archives/2009/10/18/2003456215>
41. Kesteloot, Ch. in Meert, H. (1999). Informal spaces: The geography of informal economic activities in Brussels. *International Journal of Urban and Regional Research*, 23(2), 232–251.
42. Kotiswaran, P. (2008). Born unto brothels – toward a legal ethnography of sex work in an Indian red-light area. *Law & Social Inquiry*, 33(3), 579–629.
43. Kulick, D. (2003). Sex and the New Europe. *Anthropological Theory*, 3(2), 199–218.
44. Kunateh, M. A. (22. 4. 2009). Global economic crisis hits Ghana's sex industry. *Ghanadot*. Pridobljeno na http://www.ghanadot.com/social_scene.kunateh.042209.html
45. Månsson, S. A. (2005). The practices of male 'clients' of prostitution: Influences and orientation for sexual work. *Sos femmes accueil*. Pridobljeno na http://www.sosfemmes.com/english_sex-work/docs/manson_english.pdf
46. Marjit, S., Kar, S. in Chaudhuri, S. (2011). Recession in the skilled sector and implications for informal wage. *Research in Economics*, 65(3), 158–163.
47. Moore, P. (2009). UK education, employability, and everyday life. *Journal for Critical Education Policy Studies*, 7(1), 242–274.
48. Nastav, B. (2009). *Prikruta proizvodnja: siva ekonomija v Sloveniji*. Koper: Fakulteta za management.
49. Packard, T., Koettl, J. in Montenegro, C. E. (2012). *In from the shadow: Integrating Europe's informal labor*. Washington: The World Bank.
50. Pajnik, M. (2008). *Prostitucija in trgovanje z ljudmi: perspektive spola, dela in migracij*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
51. Peršak, N. (2003). O novodobnem suženjstvu, tihotapljenju in izkoriščanju ljudi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 54(1), 52–60.
52. Peršak, N. (2010). Viktimalizacija prostitutk in sramotenje izjem: mit o prostitutki – žrtvi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 61(2), 152–163.
53. Peršak, N. (2012). Omejevanje povpraševanja po prostituciji: ekonomija, morala in nasilje. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 63(4), 291–300.
54. Ponsaers, P., Shapland, J. in Williams, C. C. (2008). Does the informal economy link to organised crime? *International Journal of Social Economics*, 35(9), 644–650.
55. Portes, A. (2005). The informal economy and its paradoxes. V N. J. Smelser in R. Swedberg (ur.), *The handbook of economic sociology* (str. 426–449). Princeton: Princeton University Press.
56. Portes, A., Castells, M. in Benton, L. A. (1989). *The informal economy: Studies in advanced and less developed countries*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
57. Pusch, L. F. (1995). Sklepna beseda. V S. Duda in L. F. Pusch (ur.), *Nore ženske* (str. 305–324). Ljubljana: Krtina.
58. Ram, M., Edwards, P. in Jones, T. (2004). *Informal employment, small firms and the national minimum wage: A report prepared for the Low Pay Commission*. Pridobljeno na <http://164.36.50.178/low-pay/research/pdf/t0NTAVZ4.pdf>
59. Reuters. (27. 5. 2012). Greek sex industry hit by debt crisis. *The Telegraph*. Pridobljeno na <http://www.telegraph.co.uk/finance/financialcrisis/9293256/Greek-sex-industry-hit-by-debt-crisis.html>
60. Sanders, T. (2005a). It's just acting: Sex workers' strategies for capitalising on sexuality. *Gender, Work and Organization*, 12(4), 319–342.
61. Sanders, T. (2005b). *Sex work: A risky business*. Cullompton: Willan.
62. Sanders, T. (2008). Selling sex in the shadow economy. *International Journal of Social Economics*, 35(10), 704–716.
63. Sassen, S. (2007). *A sociology of globalization*. New York: W. W. Norton.
64. Schur, E. M. (1969). *Our criminal society: The social and legal sources of crime in America*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
65. Sen, K., Saha, B. in Maiti, D. (2010). *Trade openness, labour institutions and flexibilisation: Theory and evidence from India*. BWPI working paper 123. Manchester: Brooks World Poverty Institute.
66. *Sexual Offences Act 2003*. (2003). Pridobljeno na <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/42>
67. Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. London; New York: Bloomsbury.
68. Tados, E. in Kellett, Ch. (1. 12. 2008). Financial crisis forcing women into brothels. *Brisbane Times*. Pridobljeno na <http://www.brisbanetimes.com.au/articles/2008/12/01/1227979877333.html>
69. Tomas, J. (14. 7. 2009). Jineteras are Cuba's sexy tourism ambassadors. *Guanabee*. Pridobljeno na <http://anyguey.guanabee.com/2009/07/jineteras-are-cubas-sexy-tourism-ambassadors>
70. Urad RS za makroekonomske analize in razvoj. (31. 5. 2013). *Slovenija ponovno zabeležila enega največjih padcev BDP v EU*. Pridobljeno na http://www.umar.gov.si/index.php?id=62&tx_ttnews%5Btt_news%5D=1834&cHash=da8db962db
71. Valadžija, M. (31. 5. 2013). Mojca Kleva Kekuš: »V povprečju Evropske unije je delež sive ekonomije 22 odstotkov, v Sloveniji pa je ta delež 26 odstotkov.« Slovenska poslanka v Evropskem parlamentu. *Mladina*, (22). Pridobljeno na <http://www.mladina.si/144648/mojca-kleva-kekus-v-povprečju-evropske-unije-je-delež-sive-ekonomije-22-odstotkov-v-sloveniji-pa/>

72. Venkatesh, S. (26. 9. 2008). What the financial crisis means for high-end prostitutes. *Slate Magazine*. Pridobljeno na http://www.slate.com/articles/business/the_dismal_science/2008/09/but_what_does_it_mean_for_the_prostitutes.html
73. Volasko, M. T. (1996). *Prostitucija: zakonodajni, sociološki in nadzorstveni vidiki pojava*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve.
74. Vončina, M. (8. 4. 2009). Rdeča zora nad Ljubljano: Sto evrov na dan, dost' mam! *Nedeljski dnevnik*. Pridobljeno na <http://www.dnevnik.si/nedeljski/aktualno/1042257865>
75. Williams, C. C. in Round, J. (2008). A critical evaluation of romantic depictions of the informal economy. *Review of Social Economy*, 66(3), 297–323.
76. Winnett, R. in Kirkup, J. (25. 5. 2012). Theresa May: We'll stop migrants if euro collapses. *The Telegraph*. Pridobljeno na <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/immigration/9291493/Theresa-May-well-stop-migrants-if-euro-collapses.html>
77. Woolfson, Ch. (2010). 'Hard times' in Lithuania: Crisis and 'discourses of discontent' in post-communist society. *Ethnography*, 11(4), 487–514.
78. Wright, K. in Black, R. (2011). International migration and the downturn: Assessing the impacts of the global financial downturn on migration, poverty and human well-being. *Journal of International Development*, 23(4), 555–564.
79. Zakon o varstvu javnega reda in miru [ZJRM-1]. (2006). *Uradni list RS*, (70/06).
80. Završek, D. (1994). *Ženske in duševno zdravje*. Ljubljana: Visoka šola za duševno zdravje.
81. Zavrtnik Zimic, S., Kavčič, U., Pajnik, M. in Lesjak-Tušek, P. (2005). *Kje v sestavljaniki: trgovanje z ljudmi v Sloveniji, iz in preko nje*. Ljubljana: MOM.

Informal Economy and Crisis: Economic Challenges and Social Reactions in the Case of Prostitution

Nina Peršak, LL.D., M.Phil. in Social and Developmental Psychology, Professor of Criminology and Sociology of Law, Faculty of Law, Ghent University, Belgium. E-mail: N.Persak.99@cantab.net

Economic hardship impacts the formal as well as the informal economy on several levels. In terms of the informal economy, when regular jobs are scarce, people tend to look for alternative ways of obtaining money. Prostitution, which is often unregulated or even criminalised, forms a part of the informal economy, and it is the effects of crisis (and responses thereto) in this sector of the informal economy that will be addressed in the present paper. The article begins by inspecting the characteristics of the informal economy, some of which may act as disadvantages as well as advantages, addressing prostitution as one type of this informal economic activity. Examining the available data, we then observe the ways and extent to which the current global financial crisis has affected the informal economy, in general, and prostitution, in particular. Next, the individual's agency and his or her strategies within the unregulated, often illegal and certainly vulnerable economic space of prostitution are examined by describing some existing cases as expressions of human agency on the part of a group of persons often considered as more or less passive victims. Lastly, we turn to the societal reaction towards prostitution, which co-determines the social structure within which the agent, i.e. the prostitute, acts. The article concludes with some observations on future trends in this area and its side effects, appealing to reasonable and emphatic policy-making in the area of prostitution in view of lessons that should have been learned by now.

Keywords: informal economy, prostitution, global financial crisis, human agency, social control, criminalisation, social reaction

UDC: 343.9